

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗРОБКИ ТЕХНОЛОГІЇ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ШЛЯХОМ АКТУАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕРЕСУ

METHODOLOGICAL BASIS FOR DEVELOPMENT OF CIVIC COMPETENCE FORMATION TECHNOLOGY BASED ON SOCIAL INTEREST ACTUALIZATION

У статті обґрунтовано доцільність, викладено методологічні засади розробки та окреслено зміст технології розвитку громадянської компетентності майбутніх педагогів шляхом актуалізації їх соціального інтересу. Актуалізацію соціального інтересу визначено як передумову розвитку громадянської компетентності майбутніх педагогів, а також їх спроможності ставати рольовою моделлю для учнів, вибудувувати взаємодію із ними та моделювати взаємодію між ними так, аби це сприяло формуванню психологічних передумов для їх становлення як компетентних громадян. Окреслено стратегії розвитку громадянської компетентності майбутніх педагогів шляхом актуалізації їх соціального інтересу. Серед цих стратегій виділено такі: фасилітацію рефлексії майбутніми педагогами власних настанов, які є визначальними у їх ставленні до інших людей та до себе; фасилітацію їх рефлексії щодо бачення власної ролі як членів громад та суспільства, а також настанов стосовно власної відповідальності за вирішення проблем, а також відповідальності за спільне благо тощо; фасилітацію рефлексії ними власних стратегій взаємодії з іншими та стратегій вирішення проблем, що виникають у спільноті та суспільстві; сприяння розвитку почуття спільності з іншими членами спільноти та суспільства, здатності до самоемпатії та емпатії; актуалізацію почуття відповідальності за добробут громади / спільноти та суспільства; фасилітацію розвитку їх здатності до створення психологічних умов для закріплення у підростаючого покоління настанов на сприяння спільному благу; розвиток навичок ненасильницької комунікації. Серед засобів актуалізації соціального інтересу як чинника розвитку громадянської компетентності майбутніх педагогів виділено метод моделювання ситуації, драматизацію, спостереження, самоспостереження, фасилітацію рефлексії, аналіз власних настанов та стратегій поведінки, мозковий штурм, арттерапевтичні технології, метод незакінчених речень, метод групової дискусії тощо.

Ключові слова: соціальний інтерес, громадянська компетентність, спільне благо, емпатія, ненасильницька комунікація.

The article substantiates the expediency, outlines methodological principles of development and content of technology aimed on development of future teachers' civic competence by means of actualization of their social interest. Actualization of social interest is considered a prerequisite for the development of civic competence of future teachers, as well as their ability to become a role model for students, build interaction with them and model interaction between them in such way that would be beneficial for promotion of psychological preconditions that are essential for them to become competent citizens. Strategies of future teachers' civic competence development by means of actualization of their social interest are outlined. Among these strategies there are: facilitation of future teachers' reflection of their own attitudes, which determine the way they view other people and themselves; facilitating their reflection on the vision of their own role as members of communities and society, as well as attitudes concerning their own responsibility for solving problems, common good, etc.; facilitating their reflection on their own strategies of interaction with others and strategies for solving problems that arise in the community and society; promoting their sense of community, the ability to self-empathise and empathise; actualization of the sense of responsibility for the well-being of community and society; facilitating enhancement of their ability to create psychological conditions that are helpful in promotion of such attitudes in young generation that reflect motivation to contribute to common good; development of nonviolent communication skills. Among the means of actualization of social interest as a factor of development of civic competence of future teachers there are: situation modeling method, dramatization, observation, self-observation, facilitation of reflection, analysis of one's own attitudes and behavioral strategies, brainstorming, art-therapeutic technologies, incomplete sentence method, group discussion, etc.

Key words: social interest, civic competence, common good, empathy, nonviolent communication.

УДК 316.6: 159.9.07
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.32.37>

Сидоркіна М.Ю.

к. психол. н.,
старший науковий співробітник
лабораторії психології політичної
поведінки молоді
Інститут соціальної та політичної
психології Національної академії
педагогічних наук України

Майбутнє суспільства залежить від виховання компетентних та свідомих громадян, які можуть тверезо оцінювати суспільно-політичні реалії та схильні брати на себе відповідальність за вирішення суспільно-політичних питань, обирати конструктивні стратегії громадянської взаємодії, зацікавлені у сприянні розвитку громади та суспільства. Розвиток громадянської компетентності як мета громадянської освіти включає в себе розвиток усієї

сукупності знань та здібностей, що дозволяють громадянину активно, відповідально та ефективно реалізовувати весь комплекс громадянських прав та обов'язків у демократичному суспільстві. Компетентність Дж. Равен розглядає як ефективну вмотивовану поведінку, що складається з сукупності когнітивних, афективних та вольових компонентів, або як «умотивовану здатність» [4]. Особливістю якостей і кваліфікаційних характеристик, сукупність

яких становить громадянську компетентність, за Х. Мюнклером, є те, що вони зумовлюють не лише партиципативну здатність і партиципативну готовність, а й інтерес до примноження не лише особистих, а й спільних надбань, тобто орієнтацію на суспільне благо або почуття солідарності, що свідчить про готовність до вчинків, дій, зусиль, за які не передбачається матеріальна компенсація або передбачається лише незначна [12]. І. Жадан визначає громадянські компетенції як якості та кваліфікаційні характеристики, необхідні для ефективної громадянської взаємодії на певному етапі розвитку суспільства [3]. До важливих соціально-психологічних складників громадянської компетентності належать такі: здатність налагоджувати ефективну взаємодію та співпрацю з метою вирішення актуальних громадянських питань; здатність конструктивно вирішувати конфлікти, виявляти солідарність і зорієнтованість на суспільне благо, відповідальність, співпричетність тощо. Вказані компетентності з позицій індивідуальної психології значною мірою зумовлюються рівнем розвитку *соціального інтересу* особистості.

Педагоги виступають рольовою моделлю для учнів (особливо в період молодшого шкільного віку) у багатьох контекстах. Сприятливі формування громадянської компетентності підростаючого покоління неможливо лише шляхом передачі певного набору знань. Передумовою спроможності майбутніх педагогів до організації сприятливого для розвитку в учнів громадянської компетентності освітнього середовища є наявність в них низки кваліфікаційних характеристик, якостей та здібностей. Постає потреба у розробці стратегій розвитку громадянської компетентності майбутніх педагогів шляхом актуалізації їх соціального інтересу, що й зумовлює **актуальність** даної наукової розвідки.

Термін «соціальний інтерес» є одним з найбільш усталених перекладів введеного А. Адлером терміна “Gemeinschaftsgefühl” [1]. Визначення соціального інтересу пройшло низку трансформацій в роботах А. Адлера. Серед запропонованих ним визначень соціального інтересу – «кооперація між індивідами», «здатність цікавитися іншими людьми», «зацікавленість у спільності», «інтерес в інтересах людства», здатність «бачити очима іншого, чути вухами іншого, відчувати серцем іншого» [10, с. 5–6]. Почуття спільності, яке є основою соціального інтересу, – це вроджена здатність ідентифікувати себе з більшою спільнотою, зрештою, і з усім людством, розглядаючи проблеми, з якими стикається більшість, як такі, які нічим не відрізняються від власних.

А. Адлер осмислював соціальний інтерес як чинник розвитку здатності людини до соці-

ального життя, що сприяє формуванню об'єктивних можливостей людини робити внесок і співпрацювати з іншими людьми, а також здатності розуміти і виявляти співчуття до інших. Він розглядав здатність «бачити очима іншого, чути вухами іншого, відчувати серцем іншого» як ключовий чинник, завдяки якому відбувається процес трансформації ідентичності [11]. Саме досвід ідентифікації та співпереживання дає змогу людині співпрацювати з іншими та може стати основою такої світоглядної та ціннісної настанови, як сприяння усьому людству [13, с. 2048].

Метою статті є визначення методологічних засад розробки та окреслення змістових складників технології розвитку громадянської компетентності майбутніх педагогів шляхом актуалізації у них соціального інтересу.

Проведений теоретичний аналіз та узагальнення результатів емпіричних досліджень дозволяє стверджувати, що важливими психологічними передумовами формування громадянської компетентності є сприяння розвитку здатності до співчуття та емпатії, почуття спільності, усвідомлення себе частиною спільноти та суспільства, усвідомлення необхідності ставитись до інших так, як ми хочемо, щоб вони ставились до нас, та готовності враховувати інтереси інших людей [6].

Щоб відбулося засвоєння набору знань стосовно можливостей захисту власних прав, прав інших людей стосовно демократичних еталонів взаємодії у суспільстві та загалом стосовно компетентного громадянства, необхідна низка умов. Згідно з результатами масштабного дослідження американських вчених (вбірка становила 1052 респонденти підліткового віку) підліткам, які відчувають приналежність, знаходячись у школі, а також високо оцінюють рівень дотримання вчителем демократичної етики, більш притаманна прихильність до демократичних цілей та переконання, що суспільство є справедливим [9]. Ключову роль в цьому розумінні відіграють уявлення підлітків щодо справедливості та чуйності до них людей, які мають владу в їхньому житті (вчителів). Отже, окрім стилю та стратегій подачі інформації стосовно компетентного громадянства, особливе значення має психологічна атмосфера у класному колективі та еталони міжособистісної взаємодії, які запроваджує вчитель. Неможливо формувати почуття спільності та бажання сприяти спільному благу, якщо стосунки у колективі та стиль взаємодії педагога з учнями, батьками та представниками педагогічної спільноти не сприяють психологічному комфорту учнів та не побудовані на засадах взаємної поваги, принципах конструктивного співробітництва, емпатійного ставлення до інших тощо. Якщо педагогу не вдається будувати стосунки з учнями,

керуючись повагою до них та емпатією (що не прирівнюється до потурання та не означає відсутність дисципліни), це сприяє не спільності, а відчуженню. Якщо ж інші соціалізаційні контексти також сприяють формуванню почуття відчуження, то не варто очікувати на формування громадянської зрілості та компетентності у підростаючого покоління, адже громадяни, які піклуються лише про свою «хату скраю», не схильні долучатися до вирішення проблем громад та сприяти спільному благу, не відчувають відповідальності за добробут спільноти та суспільства. Важливою передумовою формування почуття спільності в учнівському колективі є повага до потреб та почуттів учасників освітнього процесу. З огляду на це особливого значення в контексті формування готовності майбутніх педагогів сприяти розвитку базису майбутньої громадянської компетентності підростаючого покоління набуває сприяння актуалізації соціального інтересу щодо самих майбутніх педагогів. Це передбачає такі чинники: рефлексію ними власних настанов, які є визначальними у їх ставленні до інших людей та до себе, а також стосовно власної відповідальності за вирішення проблем, спільного блага тощо; рефлексію ними власних стратегій взаємодії з учнями та дорослими; рефлексію щодо бачення ними власної ролі як членів громад та суспільства; переосмислення ними власних стратегій вирішення проблем, що виникають у спільноті; актуалізацію у них почуття спільності та емпатії у ставленні до інших; формування у них готовності до обрання конструктивних (ненасильницьких та асертивних) стратегій взаємодії з іншими.

Як теоретичний фреймворк та практичний інструмент розвитку здатності до емпатії та конструктивної комунікації ми обрали метод ненасильницької комунікації (ННК), розроблений М. Розенбергом [5]. Він спрямований на те, щоб сприяти встановленню конструктивної та продуктивної комунікації, в основі якої лежить прагнення до порозуміння між комунікативними партнерами (у тому числі і задля вирішення конфліктів). Цей метод спрямований також на розвиток здатності розуміти власні потреби, почуття та бажання й аналогічним чином емпатійно розуміти партнера. Важливими складниками моделі ННК є чітке самовираження із застосуванням я-висловлювань та емпатійне розуміння співрозмовника. Згідно з моделлю ННК конструктивне самовираження (висловлення власної позиції, почуттів та потреб) передбачає такий алгоритм: 1) висловлення власних спостережень та опис того, що я бачу і на що звертаю увагу; 2) висловлення почуттів, що виникають у мене у певний момент; 3) пояснення потреб, пов'язаних із почуттями; 4) опис дій, які я бажаю

зробити для покращення свого життя. В основі емпатійного розуміння співрозмовника лежить такий алгоритм: 1) емпатійне сприйняття спостережень співрозмовника; 2) емпатійне сприйняття почуттів співрозмовника; 3) емпатійне сприйняття потреб співрозмовника та пов'язаних з ними почуттів; 4) емпатійне сприйняття прохань співрозмовника, в основі яких лежать бажані дії співрозмовника, спрямовані на покращення якості його життя.

М. Розенберг називав ненасильницьке спілкування «мовою жирафа», а насильницьке, яке базується на докорах, звинуваченнях, критиці, оцінках, заборонах, вимогах тощо, – «мовою шакала». «Мова шакала» для багатьох людей є звичною. Засвоєння та практикування «мови жирафа» сприяє кращому розумінню співрозмовника, що загалом знижує рівень конфліктності в процесі комунікації. Звичні для носіїв «мови шакалів» патерни опору, самозахисту у випадку зіткнення з осудом чи критикою у разі засвоєння «мови жирафа» замінюються на нові патерни комунікації, в основі яких лежить нове розуміння себе та інших, намірів та стосунків.

Усі дослідження феномену соціального інтересу у психології побудовані на засадах теорії А. Адлера, який вважав, що в його основі лежить вроджена здібність, яку потрібно свідомо розвивати. При цьому соціальний інтерес та стиль життя, на думку А. Адлера, формуються протягом перших п'яти років життя і надалі залишаються незмінними. Є сучасні дослідження, в яких доведена можливість цілеспрямованого корегування соціального інтересу у молоді та дорослих [7; 2; 8]. Звісно, методологічні засади теорії А. Адлера поєднуються у цих дослідженнях з іншими методологіями.

Серед найбільш важливих методологічних засад розробки технології розвитку громадянської компетентності майбутніх педагогів шляхом актуалізації соціального інтересу назвемо такі: концепцію та дослідження соціального інтересу особистості (А. Адлер, Х. Каплан, Дж. Кренделл, Є. Сидоренко, Г. Тулітбаєва та ін.), компетентнісний підхід (Дж. Равен, І. Зимня, В. Шадріков та ін.), суб'єктно-діяльнісний підхід (С. Рубінштейн, Б. Ломов, О. Леонтьєв та ін.), уявлення про емпатію К. Роджерса, модель та метод ненасильницької комунікації (М. Розенберг), теорію екологічних систем (У. Бронфенбренер).

Запропонована технологія розвитку громадянської компетентності майбутніх педагогів складається з двох блоків занять. *Перший блок* спрямований на фасилітацію рефлексії майбутніми педагогами власних когніцій щодо свого місця у світі та спільноті, спільного блага, а також власної ролі у його створенні та примноженні, настанов щодо інших людей та співвідношення їх прав з власними

правами, настанов щодо відповідальності за вирішення актуальних проблем (у спільноті, громаді, суспільстві тощо), а також фасилітацію усвідомлення ними особливостей мотивацій, що лежать в основі позиціонування себе у просторі суспільно-політичної взаємодії, а також стратегій взаємодії з іншими людьми. Другий блок спрямований на розвиток почуття спільноти з іншими, здатності до самоемпатії та емпатії, мотивації обирати конструктивні (ненасильницькі і одночасно асертивні) стратегії комунікації та взаємодії.

За нашим задумом, перший блок, який створено з метою фасилітації трансформації саме когнітивної складової частини соціального інтересу, що передбачає й рефлексію особливостей власних стратегій взаємодії з іншими, є базисом для подальшої модифікації поведінкових проявів соціального інтересу. Оскільки поведінкові патерни у дорослому віці можуть мати вельми стійкий характер, доцільною вважаємо цілеспрямовану роботу щодо їх корегування. Для цього ми пропонуємо другий блок занять, який створює умови для переосмислення та практикування нових форм поведінки, самоствавлення та стратегій взаємодії, в основі яких – розвиток здатності до самоемпатії, емпатії, конструктивної комунікації та взаємодії, розвиток почуття спільноти. Серед засобів актуалізації соціального інтересу як чинника розвитку громадянської компетентності майбутніх педагогів – метод моделювання ситуації, метод аналізу, метод мозкового штурму, метод фасилітації рефлексії, арттерапевтичні технології, метод драматизації, метод незакінчених речень, метод групової дискусії тощо.

Висновки з проведеного дослідження.

Підсумовуючи, відзначимо, що до важливих соціально-психологічних складових частин громадянської компетентності належать такі: здатність налагоджувати ефективну взаємодію та співпрацю з метою вирішення актуальних громадянських питань, здатність конструктивно вирішувати конфлікти, почуття солідарності, зорієнтованість на суспільне благо, почуття відповідальності, співпричетності тощо. Більшість із цих складників з позицій індивідуальної психології А. Адлера зумовлюється рівнем розвитку соціального інтересу. Соціальний інтерес є чинником розвитку здатності людини до соціального життя, що сприяє формуванню об'єктивних можливостей людини робити внесок і співпрацювати з іншими людьми, а також здатності розуміти і проявляти співчуття до інших. Розвинений соціальний інтерес у громадян сприяє розвитку суспільства (спільноти) завдяки їх схильності до обрання компетентної громадянської поведінки. Серед ключових методологічних засад розробки технології розвитку грома-

дянської компетентності майбутніх педагогів шляхом актуалізації соціального інтересу головними є концепція А. Адлера та дослідження соціального інтересу особистості, проведені його послідовниками, а також компетентнісний підхід, суб'єктно-діяльнісний підхід, дослідження емпатії, модель та метод ненасильницької комунікації М. Розенберга, теорія екологічних систем У. Бронфенбренера.

Розроблена технологія розвитку громадянської компетентності майбутніх педагогів шляхом актуалізації їх соціального інтересу сприяє створенню умов, важливих для успішності громадянської освіти підрастаючого покоління. Актуалізація соціального інтересу майбутніх педагогів сприяє їх спроможності бути рольовою моделлю компетентного громадянина, який здатний використовувати конструктивні стратегії взаємодії з іншими під час вирішення проблем у спільноті, відчуває співпричетність з іншими членами громади та суспільства, усвідомлює власну роль у розвитку спільноти та суспільства, зацікавлений у сприянні спільному благу. Все це у сукупності із сприянням розвитку почуття спільноти в учнів та емпатійним ставленням до них є важливою передумовою формування у них готовності до засвоєння моделей компетентної громадянської поведінки та відповідних настанов.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Адлер А. Наука жить. Киев : Port-Royal, 1997. 288 с.
2. Дубовицкая Т.Д., Тулитбаева Г.Ф. Социальный интерес: понятие, структура, диагностика, развитие. *Фундаментальные исследования*. 2014. № 10 (11). С. 2276–2279. URL: <http://www.fundamental-research.ru/ru/article/view?id=35934>.
3. Жадан І.В. Соціальне середовище як чинник розвитку громадянських компетенцій: емпірична модель дослідження. *Наукові студії з соціальної та політичної психології*. 2020. № 45 (48). С. 50–58. URL: [https://doi.org/10.33120/ssj.vi45\(48\).141](https://doi.org/10.33120/ssj.vi45(48).141).
4. Равен Д. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация / пер. с англ. Москва : Когито-Центр, 2002. 396 с.
5. Розенберг М. Ненасильственное общение. Язык Жизни. Москва : София, 2015. 288 с.
6. Сидоркіна М.Ю. Емпіричне дослідження соціального інтересу як чинника розвитку громадянської компетентності студентської молоді. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського*. 2020. Том 31 (70) № 3. С. 158–163. URL: <https://doi.org/10.32838/2709-3093/2020.3/27>.
7. Тулитбаева Г.Ф. Социальный интерес как условие преодоления отчужденности в межличностных отношениях у студентов-психологов : дисс. ... канд. психол. наук ; Башкирский государственный педагогический университет им. М. Акмуллы. Уфа, 2019. URL: https://www.susu.ru/sites/default/files/dissertation/dissertaciya_tulitbaeva_0.pdf.
8. Dobrova-Stoykova Zh. Dynamics in the Development of Social Interest among Incarcerated

Persons in the Learning Environment at Correctional Facilities. *Journal of Education & Social Policy*. 2017. Vol. 4. № 3. P. 92–97. URL: http://jespnet.com/journals/Vol_4_No_3_September_2017/12.pdf.

9. School and community climates and civic commitments: Patterns for ethnic minority and majority students / C.A. Flanagan, P. Cumsille, S. Gill, L.S. Galloway. *Journal of Educational Psychology*. 2007. № 99 (2). P. 421–431. DOI: 10.1037/0022-0663.99.2.421.

10. John C. Testing the construct validity of the Suliman's scale. (Doctor of Philosophy), University of North Texas, 1995. URL: https://digital.library.unt.edu/ark:/67531/metadc277658/m2/1/high_res_d/1002725821-st%20john.pdf.

11. Johnson-Migalski L., Huo D., Sesso-Osburn F. Social Interest. *Encyclopedia of Personality and Individual Differences*, 2017. URL: https://www.researchgate.net/publication/317173745_Social_Interest.

12. Münkler H. Der kompetente Bürger. Klein, R. SchmalzBruns (Eds.). *Politische Beteiligung und Bürgerengagement in Deutschland Möglichkeiten und Grenzen*. Bonn : Bundeszentrale für politische Bildung, 1997. S. 153–172.

13. Yuen T. Counseling with adolescents in Hong Kong: an effective groupwork revisited. *Procedia Social and Behavioral Sciences*. 2010. № 5. P. 2047–2057. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S187704281001785>.